

Kövérné Nagyházi Bernadette

A magyar nyelv szórendjének egy lehetséges tanítási modellje – kezdő szinten

1. Tanítható-e a magyar szórend?

1.1. A kérdés

„Azok a tanárok, akik a magyart idegen nyelvként tanítják, az első órától kezdve javítják rendületlenül a szórendi hibákat, mert nem tudnak támpontot adni, szabályokat felsorakoztatni, amelyeknek alapján helyes magyar szöveg/mondat alkotható.” Gyakorló magyar nyelvtanárok nap mint nap látják igazolva Naumenko-Papp Ágnes (1987: 433) idézett szavait. Különösen nagy nehézséget jelent a magyar mondatok helyes sorrendjének megtanítása, elsajátíttatása olyan diákok számára, akiknek anyanyelvében a szórend kötött; az SVO sorrend mondatalkotásukban jól bevésott automatizmussá vált. Felmerül a kérdés: segítségére lehet-e a nyelvtanár a diákjainak olyan szabályok keresésével, felkutatásával, megfogalmazásával és megtanításával, amelyekkel az idegen anyanyelvű tanulók helyes és csak helyes újabb magyar mondatok megalkotására lesznek képesek, elkerülve az anyanyelvük szülte buktatókat. Azaz: léteznek-e a magyar nyelv szórendjében általános érvényű, egzakt törvényszerűségek, vannak-e a tanításban is jól használható szabályok?

1.2. Egy válasz

Mai magyar nyelvkönyveink kevésbé vannak segítségünkre e kérdések megválaszolásában. Még az olyan jó kezdeményezések, mint pl. Kovácsi Mária *Itt magyarul beszélnek* (1994) c. tankönyve sem teljesebben a tanítás során következetesen végigvihető, jól alkalmazható szabályrendszeré. E tankönyv valamennyi leckéje nagy számban mutat be példamondatokat *Mondatok* címmel. E mondat-sorok vannak hivatva szemléltetni a magyar mondatok felépítésének törvényszerűségeit, mintegy „szabályt” is adva, bár ezek a szabályok inkább leírják a mondatok szerkezetét, mintsem megalkotásuk módját magyaráznák, használatukra nézve pedig semmiféle magyar nyelvű információval nem szolgálnak. A bemutatott példák idegen nyelvű értelmezése tagadhatatlanul nagy segítség olyan diákok esetében, akik jártasak az adott nyelvek (angol, német, francia) nyelvtanában,

de a gyakorlatban számtalanszor előfordul, hogy a tanulók nem rendelkeznek biztos ismeretekkel ezen a téren.

Vitathatatlanul jó elgondolás nagyszámú példasorral bemutatni egy adott mondat szerkezetet, de hiányzik ezek értelmezése, használhatóságának, szemantikai természetének magyarázata. Mindemellett, ahogy haladunk előre a tananyagban, eltűnnek a szabályjellegű definíciók, s a szerző – teljes mondatok grammatikai leírása helyett – egyes részletek, szószerkezetek lehetséges szintaktikai elrendeződésének bemutatására törekszik. Még nehezebbé válik a helyzet, ha szabályokat keresünk az összetett mondatok megalkotására. A tankönyv ebben az esetben is pusztán a szemléltetés módszerére támaszkodik.

Az itt felsorolt hiányosságok ellenére a tankönyv, bár ki nem mondja, de sugallja bizonyos szabályok meglétét a magyar nyelv szórendjére vonatkozóan, kézenfekvő volt tehát a kutatás ezen egzakt szabályok után. É. Kiss Katalin (1980: 507) a magyar nyelvet rejtett szórendi rendszerűnek nevezi, s ezt a rendszerszerűséget a mondatok kommunikatív szerkezetében fedezi fel. Megfogalmazásában: „Kommunikatív szerkezeten ... a beszélő közlő szándékait tükröző mondattagolódást értjük, melynek a topic, a comment, s a commenten belül elkülönülő fókusz a szerkezeti egységei.”

É. Kiss Katalin és a generatív grammatika nyomán haladva valószínűsíthető, hogy egy, a tanításban használható szórendi szabályrendszerben három pontra kell összpontosítani a vizsgálódást: egy mondatkezdő, egy cselekvés- és mondanivaló-hordozó, és egy, azt megelőző, különös fontosságú pozícióra. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a generatív grammatikai – vagy bármely más – szintaktikai rendszer, mely anyanyelvünk leírására szolgál, természetszerűleg nem alkalmas eszköz a magyar mint idegen nyelv tanításában. Éppen ezért megkerülhetetlennek bizonyult elindulni az empirikus kutatás útján, egy egyszerűsített nyelvi anyagon keresve a fellelhető és tanítható szabályszerűségeket.

Mindezek a megfontolások, valamint a tanításban töltött évek sokszor tévútra, máskor sikerre vezető tapasztalatai vezettek el az itt vázlatosan bemutatandó szabályrendszer megalkotásához. Ez a rendszer a tanítás, a gyakorlati munka során kristályosodott ki, lépésről lépésre bővült újabb elemekkel és példákkal, eljutva az egyszerű mondatoktól az összetettekig, a kezdő nyelvtanulótól a haladóig.

1.3. Módszertani megfontolások

Mint Bárdos Jenő (1988: 159) írja: a tanítás során „... elemezni kell a diákok nyelvi igényét, és az ő szükségleteiknek, képességeiknek, háttérismereteiknek és tapasztalataiknak megfelelően kell őket nyelvi eszközökhöz juttatni.” Különösen fontos megszívlelnünk ezt a tanácsot abban a nem ritka esetben, amikor diákunk nem rendelkezik megfelelő nyelvészeti, terminológiai ismeretekkel saját anyanyelvéről

sem. Így tehát a megalkotandó szabályoknak, valamint az alkalmazott terminológiának egyszerűnek, könnyen elsajátíthatónak, megjegyezhetőnek, mindenféle előképzettségű, háttérismeretű diák számára jól érthetőnek kell lennie.

A gyakorlatban, a nyelvtanítás/-tanulás folyamán minden egyes csoport, minden egyes diák esetében végigmegyünk a szabályteremtés útján. Induktív módszerrel haladunk; szórendi szabályt keresünk és fogalmazunk meg már a bemutatkozás fordulatainak elsajátítása során, majd ezt a háromelemű szerkezetet az egyes mondatrészek cseréjével újra felépítjük, később további elemekkel bővítjük. Eközben – már a kezdetektől (!) – megtanuljuk elkülöníteni és kifejezni a különböző modalitású, a tagadó, illetve a nyomatékos mondatokat is. A munka során mintegy csigalépcsőn haladunk felfelé: egy-egy újabb elemet megtanulva mindig visszatérünk a korábban megfogalmazott szabályokhoz; az új ismeretet beillesztjük a már elsajátított szabályrendszerbe, s egy magasabb szintű mondat szerkezet- ismerettől folytatjuk tovább az utat.

2. A lépcsők

2.1. Az első lépcső

Az első lépcső a szórend tanításában kétségen kívül a bemutatkozás fordulata. Mivel ez az első lépcsőfok, s a diákoknak valószínűleg még nincsenek ismereteik a magyar nyelvről, nincs szükség grammatikus szempontú megközelítésre. Ugyanakkor gyakorlati munkám során számtalanszor szembesültem azzal, hogy különböző (a magyartól eltérő szerkezetű) anyanyelvű diákjaim számára nem automatikusan érthető, értelmezhető ez az egyszerű beszédfordulat sem. Így már az első órán alkalmunk nyílik a magyar nyelv egy fontos sajátosságának bemutatására, nevezetesen, hogy a magyarban nem szükségszerűen követi az alanyt az állítmány.

A bemutatkozás fordulatainak begyakorlása és a mondat szórendjének megértése után ez a szerkezet már könnyen bővíthető újabb szemantikai bővítéssel: a foglalkozást megnevező főnevekkel, nemzetiséget, tulajdonságot, állapotot kifejező melléknevekkel.

Első feladatunk tehát az SVO szerkezet felbontása, „széthúzása”, egy mondatrész beillesztése az alany és az állítmány közé. Alkalmunk adódik felhívni a figyelmet – a létige megtanításával – az 1. és a 2. személyű személyes névmás, továbbá a 3. személyű létige hiányára. Ezek helyét azonban rögzíteni kell, hiszen szembeállítás (ellentétes mellérendelő összetett mondatok), illetve múlt és jövő idejű állítmány esetén szükséges e helyek betöltése.

Mindezek alapján már az első óra végén fontos szórendi szabályt adhatunk diákjaink kezébe, melynek segítségével elkerülhetjük az egyik leggyakoribb hibát,

amelyet nem magyar anyanyelvűek elkövetnek: az alany–állítmány sorrend automatikus alkalmazását:

(Subject)	Complement	Verb
-----------	------------	------

Azaz: a magyar nyelvben a mondat élén állhat a nem kötelező alany, ezt követi a nevet, tulajdonságot, állapotot, nemzetiséget, foglalkozást megnevező szó, majd pedig a létige.

2.2. A második lépcső

Egy új nyelv tanulásának kezdetén mindenki számára természetes igény olyan anyag elsajátítása, melynek birtokában a tanuló már igen korán sikeres kommunikációt folytathat. Éppen ezért tanítási gyakorlatomban az első órák feladata a kapcsolatteremtő, beszélgetéskezdeményező fordulatok megtanítása/megtanulása, illetve olyan alapszókinccs megteremtése, melynek korai bevezetése a nyelvkönyvekre ritkán jellemző (pl. a hét napjai, a legfontosabb idő kifejezések, a leggyakoribb igék, hely megjelölésére alkalmas főnevek stb.).

2.2.1. A megfelelő alapszókinccs megismerése után a 2. lépcsőfokon az első szabályban található nominális bővítményt helyhatározóra, majd időhatározóra cseréljük, végül négyelemű mondatot alkotunk mindkét bővítménnyel.

<i>(Én)</i>	<i>Európában</i>	<i>élek.</i>
<i>Az oroszlán</i>	<i>a barlangban</i>	<i>pihen.</i>
<i>A gyerekek</i>	<i>a parkokban</i>	<i>játszanak.</i>

Látható, hogy e mondatok szórendje nem tér el az első szórendi szabálytól, az ott bemutatott szórend jól használható adverbális bővítmény esetében is.

A fenti szerkezet időhatározó beillesztése esetén sem sérül:

<i>Anya</i>	<i>délelőtt</i>	<i>főz.</i>
<i>Kati</i>	<i>délután</i>	<i>tanul.</i>

Ugyanakkor fel kell hívni a figyelmet az időhatározó sajátos viselkedésére; az időhatározó ugyanis a semleges mondat jelentésének sérelme nélkül elhagyhatja a mondat második helyét:

<i>Délelőttanya</i>	<i>főz.</i>
<i>Délután Kati</i>	<i>tanul.</i>

A többi mondat azonban, amely még szintén létrehozható az adott szavakból, nyomatékos lesz. E mondatoknak mind a szórendje, mind a jelentése eltér a kiinduló szerkezetétől, ezért módszertani megfontolás, a tanítandó csoport felkészültségének, tudásának feltérképezése után lehet eldönteni, hogy együtt vezetjük-e be a semleges és a nyomatékos mondatokat. Mindenesetre olyan tanulók esetében, akik anyanyelvükön kívül más nyelvet nem ismernek, a korábbiakban nem találkoztak a magyar nyelvvel, esetleg kevesebb célnyelvi hatásnak vannak kitéve, célszerű előbb az egyszerűbb, a semleges mondat szórendjét rögzíteni, s csak később térni rá a nyomatékos mondatokra.

Az előbbiekből kitűnik, hogy a semleges mondat szórendje nem változik, ha nominális bővítmény helyett hely- vagy időhatározó a mondat 3. eleme, ezzel tehát nem jutunk újabb lépcsőfokra.

2.2.2. Nézzük most meg a négyelemű mondat kiinduló és lehetséges felszíni szerkezeteit!

A kiinduló szerkezet:

Anya a konyhában főz délelőtt.

Ebből a szerkezetből a következő helyes felszíni szerkezetek transzformálhatók:

Anya délelőtt a konyhában főz.

Délelőtt anya a konyhában főz.

Délelőtt anya főz a konyhában.

Délelőtt a konyhában anya főz.

A konyhában délelőtt anya főz.

Anya főz a konyhában délelőtt.

Anya főz délelőtt a konyhában.

Anya délelőtt főz a konyhában.

Délelőtt anya főz a konyhában.

Anya délelőtt főz a konyhában.

Délelőtt anya a konyhában főz.

Délelőtt a konyhában anya főz.

Anya délelőtt a konyhában főz.

Anya a konyhában délelőtt főz.

A konyhában anya délelőtt főz.

A konyhában délelőtt anya főz.

Főz anya délelőtt a konyhában.

Főz anya a konyhában délelőtt.

Anya a konyhában délelőtt főz.

A konyhában anya délelőtt főz.

Délelőtt főz anya a konyhában.

Délelőtt főz a konyhában anya.

Anya főz a konyhában délelőtt.

Anya főz délelőtt a konyhában.

Főz délelőtt a konyhában anya.

Főz délelőtt anya a konyhában.

Főz a konyhában anya délelőtt.

Főz a konyhában délelőtt anya.

Anya a konyhában főz délelőtt.

Anya délelőtt a konyhában főz.

Délelőtt anya a konyhában főz.

A konyhában főz anya délelőtt.

A konyhában főz délelőtt anya.

Délelőtt a konyhában főz anya.

Valamennyi mondat fő jelentése ugyanaz, de emellett a legtöbb mondatnak van sajátos jelentéstartalma (anya főz, és nem mást csinál; anya főz, és nem más; délelőtt főz, és nem máskor; a konyhában főz, és nem másutt), melyben a cselekvésnek vagy körülményeinek más-más szegmense kerül előtérbe. Ezek az egy és csak egy körülményt előtérbe helyező mondatok a nyomatékos mondatok.

A mondat lehetséges felszíni szerkezeteinek vizsgálata több mondatot eredményezett, melyek közül néhány semleges, míg a többi nyomatékos, s bár mindegyik helyes, az anyanyelvű beszélő némelyiket helyesebbnek érezheti, mint a többit. Nyilvánvaló, hogy ezzel nem terhelhetjük a magyar nyelvvel éppen csak ismerkedő tanítványaink nyelvi készségét. Így tehát a tanításban célszerűnek látszik kiválasztani a több lehetséges változat közül azt, amelyik használható, melynek példájára újabb mondatokat alkothatunk, és elkerülhetjük a helytelen, vagy a kommunikációs szándékunknak nem megfelelő mondatokat.

Alkalmazva a korábbiakban bemutatott szabályt, kiegészítve az időhatározó helyével, a következő semleges mondatok tűnnek egyszerre helyesnek és taníthatónak:

Anya a konyhában főz délelőtt.

Anya délelőtt a konyhában főz.

Délelőtt anya a konyhában főz.

Azaz: a 3 elemet + időhatározót tartalmazó semleges mondat vizsgálatából a következő megfigyeléseket vonhatjuk le:

- a mondat kezdődhet alannyal, de azt nem követheti nyomatéktalan ige,
- az ige előtt állhat a nyomatéktalan helyhatározó,
- az idő a mondat bármely pozíciójában állhat nyomatéktalanul, kivéve a helyhatározó + időhatározó sorrendben az ige előtt.

Alkalmazva a korábbi szabályt, a következő kiegészítést tehetjük:

Time word	(S)	complement	verb
		noun	
		adjective	
		adverb of place	

Az idő kifejezése azonban nem csak egy szóval lehetséges, a szabály tehát így bővíthető:

Time phrase	(S)	complement	verb
		noun	
		adjective	
		adverb of place	

E szabály segítségével helyes semleges mondatok alkotatók, melyek tetszőleges számú jelzővel tovább bővíthetők:

Kora délelőtt a fiatal anya a tiszta konyhában főz.

2.3. A harmadik lépcső

Függetlenül attól, milyen gyorsan követik a nyomatékos mondatok a semleges mondatokat a tanítás során, a négy elemet tartalmazó mondatok esetében már érdemes – és kell is – szembenéznünk a nyomatékos és a tagadó mondatokkal, valamint a kérdés–felelet szórendjével.

Az előbbi példasorból már körvonalazódik a szabály, melynek segítségével egy mondatrészt a többi közül kiemelve, nagyobb nyomatékkal ejtve fontosságát hangsúlyozhatjuk, vele új információt közölhetünk – azaz fókuszálhatjuk.

Az előző fejezetben már felsorakoztatott valamennyi lehetséges és helyes nyomatékos mondat számbavétele után a következő megállapításokat tehetjük:

- a nyomatékos szót mindig az ige követi,
- a mondat kezdődhet a nyomatékos szóval,
- a nyomatékos szó előtt egy vagy több nyomatéktalan szó állhat,
- a nyomatéktalan ige, a nyomatékos ige, vagy a nyomatékos szót követő ige után a mondatrészek sorrendje tetszőleges.

Mielőtt felépítenénk a nyomatékos mondat szerkezetét, célszerűnek látszik a mondat különböző pozícióit számozással jelölni. Módszertanilag ezt a könnyebb megjegyezhetőség is indokolja.

Hogyan lehet tehát megosztani a mondat helyeit a különböző mondatrészek között? E kérdésben érdemes a nyelvészet mestereihez fordulni.

Brassai Sámuel (1860) *A magyar mondat* című előadásában az igtet mint a „mondatnak tartó és forduló sarkát” jelöli meg. Az iménti példákból is úgy látszik, hogy a nyomatéktalan ige helye a mondatban állandó: ezt a helyet a mondat 3. pozíciójaként rögzíthetjük. Ehhez a helyhez képest nevezhetjük meg a többi mondatrészt. Így látható, hogy a nyomatékos mondat is kezdődhet a (nem kötelező) alannal, ez lehet a mondat 1. helye. A nyomatékos mondatban a nyomatékos szó – fókusz – helye kötött: az ige előtt kell állnia. Ez a mondat 2. pozíciója. Az ige utáni helyeken, úgy tűnik (!), választható a szavak sorrendje. (Erre a megállapításra a „csigalépcső” magasabb fokán vissza kell térni, mert az ige utáni helyeken is megfigyelhető bizonyos hierarchia, pl. a főnévi igenév elhelyezkedésében.)

Azokban az esetekben, amikor az ige a nyomatékos, az a nyomatékos 2. pozícióban értelmezhető; ilyenkor az ige elhagyja a neki jelölt 3. helyet, s így az üres lesz.

Végül külön kell szólni az időhatározó számára választható helyekről. A példából látszik, hogy az időhatározó helye viszonylag kötetlen, egy szórendi hely kivételével (a 2. és a 3. pozíció között) bárhol elhelyezhető, illetve a pozíciók közé is beilleszthető. E sokféle lehetőségből érdemes kiválasztani egyet, ami minden helyzetben megfelelő, nem eredményez helytelen mondatokat. Kezdő szinten jól használhatónak bizonyult az a tanács, hogy az időhatározót emeljük ki egy mondat előtti pozícióba. É. Kiss Katalin (1980: 507) a mondat élén megjelenő időhatározót – más mondatrészekkel, pl. alannal együtt – mondatkezdő, szövegteremtő, átvezető résznek nevezi. A magyar nyelv idegen nyelvként való tanításában azonban segítséget jelenthet részeire bontani e bevezető részt, elemeinek helyét külön meghatározva a mondatban.

Míndezen után a javasolható szórend, mely segíthet eligazodni tanítványainknak a lehetséges szórendi változatok között:

(Time)	1. (S)	2. stressed word	3. verb	4. complements
----------	-------------	---------------------	------------	-------------------

Példával:

Délelőtt   *anya*   a konyhában   főz.
                                  Any   főz   délelőtt a konyhában.

2.4. A negyedik lépcső

A nyomatékos mondatokkal együtt – egyszerűbb fordulatok esetén azt megelőzően – meg kell tanítanunk a tagadó mondatok felépítését is. Megfontolandó azonban, mikor és milyen tagadó mondatokat tanítsunk: a magyar nyelvben ugyanis jelesen tagadható – az ige által hordozott jelentéstartalom tagadása mellett – valamennyi mondatrész, s ezt a jelölést a szórend végzi el. Ezért ebben az esetben is tisztában kell lennünk tanulóink képességeivel, mielőtt belefognánk a különböző szórendű tagadó mondatok tanításába. A túlzott sietség, a nem kielégítő szemantikai magyarázat nem szabályokhoz, inkább káoszhoz vezethet. Kezdő szinten – ismerkedve a tagadó mondatokkal – elegendőnek tűnik az ígét tagadó szerkezet elsajátíttatása (ezt a módszert követi Kovácsi Mária idézett tankönyve), s később, a tanulók felkészültségének függvényében térhetünk át az általános tagadó szabály megismertetésére.

Ahhoz, hogy valamennyi mondatrész szórendi helyét megfigyelhessük a mondatban, szükség van egy kiinduló szerkezetre, amelyből a tagadó formák előállíthatók:

A fiúk az irodában vannak este.

Az igét tagadó változatok:

A fiúk nincsenek este az irodában. Nincsenek a fiúk este az irodában.
A fiúk nincsenek az irodában este. Nincsenek a fiúk az irodában este.
A fiúk este nincsenek az irodában. Nincsenek este a fiúk az irodában.
Este a fiúk nincsenek az irodában. Nincsenek este az irodában a fiúk.
Este az irodában nincsenek a fiúk. Nincsenek az irodában a fiúk este.
Az irodában este nincsenek a fiúk. Nincsenek az irodában este a fiúk.

Itt is megfigyelhetők a korábbi szabályszerűségek:

- az időhatározó helye választható, de a nem tagadott időhatározó nem illeszthető be a tagadott szó és az ige közé,
- a tagadott ige – akárcsak a nyomatékos – elhagyhatja a 3. pozíciót, amely ilyenkor üres marad,
- a tagadó mondat is kezdődhet a tagadó szószerkezettel,
- a tagadott ige után a szavak sorrendje szabadon választható,
- a mondatot megelőző hangsúlytalan pozícióba több, alacsony kommunikatív értékű mondatrész is kerülhet.

Mindezek után átalakíthatjuk a nyomatékos mondatoknál alkotott szabályt:

	1.	2.	3.	4.
(Time)	(S)	negative word + negated verb		complements

Amint arról már szó volt, a magyar nyelvben a szavak szórendi helye a tagadás esetében funkcionális értékkel bír. Ezt igazolja, hogy a kiinduló szerkezetből más helyes szórendű, de eltérő jelentésű tagadó mondatok is generálhatók:

Nem a fiúk vannak este az irodában. Az irodában nem a fiúk vannak este.
Nem a fiúk vannak az irodában este. Este az irodában nem a fiúk vannak.
Este nem a fiúk vannak az irodában. Az irodában este nem a fiúk vannak.

A fiúk nem este vannak az irodában. A fiúk nem az irodában vannak este.
Nem este vannak a fiúk az irodában. Este a fiúk nem az irodában vannak.
A fiúk az irodában nem este vannak. Nem az irodában vannak a fiúk este.
Az irodában a fiúk nem este vannak. Nem az irodában vannak este a fiúk.

Látható, hogy ezek a mondatok, s a variációs lehetőségek csak egyetlen ponton térnek el a tagadott igét tartalmazó mondatoktól: mégpedig abban, hogy nem-

csak az ige, hanem bármely mondatrész lehet tagadott; ezekben az esetekben a tagadó szerkezet közvetlenül az ige előtt áll.

Így tehát alkalmazható a korábbi szabály:

(Time)	1. (S)	2. negative + negated words	3. verb	4. complements
----------	-------------	-----------------------------------	------------	-------------------

<i>Este</i>	<i>a fiúk</i>	<i>nincsenek</i>		<i>az irodában.</i>
<i>Este</i>	<i>a fiúk</i>	<i>nem az irodában</i>	<i>vannak.</i>	
<i>Este</i>		<i>nem a fiúk</i>	<i>vannak</i>	<i>az irodában.</i>
	<i>A fiúk</i>	<i>nem este</i>	<i>vannak</i>	<i>az irodában.</i>

Ezek a mondatok csak töredéke a lehetséges helyes változatoknak, ám a javasolt szabályt alkalmazva diákjaink mindig a szándékuknak megfelelő tagadó mondatot fogják megalkotni. Később, a tanítás magasabb fokán visszatérhetünk erre a szabályra, és bemutatathatunk más helyes mondatokat is, s ezzel ráirányíthatjuk a tanulók figyelmét arra, hogy több jó lehetőség között dönthetnek. Figyelembe véve a kommunikációs szándékot, a mondatot megelőző pozíció más, a közlés szempontjából nem elsődleges elemet is tartalmazhat, melyek az alannyal együtt tetszőleges sorrendben állhatnak, s ez a változtatás nem érinti a szigorúan kötött 2. és 3. pozíciót. Ugyanígy ezek a kevésbé hangsúlyos elemek tetszőleges sorrendben követhetnek is a 2. és 3. pozíciót, a mondat jelentésének sérelme nélkül.

2.5. Az ötödik lépcső

Módszertanilag hibás lépés volna, ha a kijelentő mondatokkal együtt nem tanítanánk meg a kérdő és az arra felelő mondatokat is.

2.5.1. A kérdés szórendje

Vizsgáljuk meg a következő kérdő mondatot:

Kinek hoz a vendég virágot holnap?

E kérdés esetében is több szórendi variáció lehetséges:

Kinek hoz a vendég holnap virágot?

Kinek hoz holnap a vendég virágot?

Kinek hoz holnap virágot a vendég?

Kinek hoz virágot a vendég holnap?

Kinek hoz virágot holnap a vendég?

Megvizsgálva e szórendi változatokat, és megfontolva a kérdő mondatok beilleszthetőségét a nyomatékos mondatok közé, a következő jellemzőket találjuk a kérdő mondat kapcsán:

- a kérdés szórendjében is a mondat 2. és 3. pozíciója a szigorúan kötött, vagyis nem választhatók szét időkifejezéssel, nem cserélhetők fel,
- az ige, a mondat 3. pozíciója után a mondat szórendje tetszőlegesennek tűnik (!),
- az időhatározó kiemelhető a mondat elé.

Mindezek után a kérdés kezdő szinten javasolható szórendje:

Question   verb   complements

Haladó szinten ezt a szabályt is beilleszthetjük a korábbi rendszerbe:

	1.	2.	3.	4.
(Time)		Question	verb	complements
(Time)		question	verb	complements
(Time)	(S)	question	verb	complements

Azaz: a kérdő mondatot olyan nyomatékos mondatként értelmezhetjük, melynek nyomatékos pozíciójában – az ige előtt – a kérdőszó áll. Az elsődlegesen alkalmazott szórendi variációban a kérdő mondat ezzel a 2. pozícióval kezdődik.

2.5.2. A feleletek szórendje

Nézzük most a feleletek szórendi lehetőségeit!

Kinek hoz a vendég virágot holnap?   A vendég a nagymamának hoz virágot holnap.

Valamennyi szórendi variáció beilleszthető a korábbi rendszerbe:

	1.	2.	3.	4.
(Time)	(S)	answer	verb	complements

<i>A vendég</i>	<i>a nagymamának</i>	<i>hoz</i>	<i>virágot holnap.</i>
<i>A vendég</i>	<i>a nagymamának</i>	<i>hoz</i>	<i>holnap virágot.</i>
<i>Holnap a vendég</i>	<i>a nagymamának</i>	<i>hoz</i>	<i>virágot.</i>
<i>A vendég holnap</i>	<i>a nagymamának</i>	<i>hoz</i>	<i>virágot.</i>
	<i>A nagymamának</i>	<i>hoz</i>	<i>a vendég virágot holnap.</i>
	<i>A nagymamának</i>	<i>hoz</i>	<i>a vendég holnap virágot.</i>
	<i>A nagymamának</i>	<i>hoz</i>	<i>holnap a vendég virágot.</i>
	<i>A nagymamának</i>	<i>hoz</i>	<i>holnap virágot a vendég.</i>
	<i>A nagymamának</i>	<i>hoz</i>	<i>virágot a vendég holnap.</i>
	<i>A nagymamának</i>	<i>hoz</i>	<i>virágot holnap a vendég.</i>

<i>Holnap a vendég virágot</i>	<i>a nagymamának</i>	<i>hoz.</i>
<i>Holnap virágot a vendég</i>	<i>a nagymamának</i>	<i>hoz.</i>
<i>A vendég virágot holnap</i>	<i>a nagymamának</i>	<i>hoz.</i>
<i>A vendég holnap virágot</i>	<i>a nagymamának</i>	<i>hoz.</i>
<i>Virágot holnap a vendég</i>	<i>a nagymamának</i>	<i>hoz.</i>
<i>Virágot a vendég holnap</i>	<i>a nagymamának</i>	<i>hoz.</i>

Mint látható, a korábbi megállapítások a felelet esetében is megállják a helyüket:

- a felelet (esetleg a felelő szószerkezet) a mondat 2., nyomatékos pozícióját foglalja el,
- a felelet után kötelező az ige használata,
- az időhatározó a mondatban bárhol állhat,
- az időhatározó beszűrhető az alany és a 2. pozíció közé,
- valamennyi nem hangsúlyos mondatrész – az alannal együtt – tetszőleges sorrendben kiemelhető a mondat elé,
- az ige (3.) után a többi mondatrész sorrendje tetszőlegesnek tűnik.

Hozzá kell azonban azt is tenni, hogy a mindennapi anyanyelvi beszédben az alany minden más mondatfajlaponál gyakrabban kerül a feleletekben az ige utáni helyekre. Ezáltal a mondat a nyomatékos 2. pozícióval, a felelettel kezdődik, így még hangsúlyosabbá válik, mint a mondatba beágyazva. Kezdő szinten gyakori tanács, hogy a feleletet kezdjük a felelő szóval, majd ismételjük meg – megfelelő grammatikai egyeztetés után – a kérdés sorrendjében a szavakat. Ez a tanács a bemutatott szabálynak is megfelel, így a mondat a 2. pozícióval kezdődik.

3. A szabályok

A bemutatott példákat áttekintve egyértelműen megállapítható, hogy minden általam vizsgált mondat szerkezetben két elem helye pontosan meghatározható: az

igéé, amit a mondat 3. pozíciójában rögzítettem, és az azt megelőző (fókusz)pozícióé. Attól függően, milyen elemet választunk az igét megelőző helyre, a mondatok nyomatékossá tehetők, tagadókká alakíthatók, kérdővé transzformálhatók. Mindezek alapján – bár a magyar nyelv a szigorúan kötött elemek mellett a többi mondatrész számára több azonos jelentésű, vagy csak árnyalatnyilag különböző szórendi variációt is megenged – már a kezdő diákok számára egyértelmű szabályokat adhatunk, amelyek segítségével mindig a kommunikációs helyzetnek, az aktuális kommunikációs célnak megfelelő mondatot tudják megalkotni.

Így tehát a kezdő szinten két szórendi szabály megfogalmazására nyílik lehetőség: az egyik a semleges mondatok, a másik a nyomatékos és a tagadó mondatok, valamint a feleletek megfogalmazásában segít. A kérdések pedig ez utóbbi szerkezet variánsaként értelmezhetők.

3.1. A semleges mondatok lehetséges szórendje:

	1.	2.	3.	4.
(Time)	(S)	complement	verb	complements

3.2. Nyomatékos és tagadó mondatok, illetve feleletek lehetséges szórendje:

	1.	2.	3.	4.
(Time)	(S)	stressed word negative + negadet w. answer	verb	complements

3.3. Kérdések lehetséges szórendje:

	1.	2.	3.	4.
(Time)	(S)	question	verb	complements

4. Összegzés

Általánosan elfogadott és alkalmazott nézet, hogy minden tanítási-tanulási folyamatban ciklikus és spirális szerkezetet kell követnünk: egy-egy anyagot apró lépésekben haladva, mindig újabb és nehezebb elemekkel bővítve célszerű bemutatni és megtanítani a diákoknak. Különösen fontos és jól alkalmazható ez a módszertani elv a szórend tanításában.

Amint azt már korábban említettem, ezt a folyamatot úgy képzelhetjük el, mint hosszú utat egy csigalépcsőn. Az út kezdetén a tanulóknak megtanítjuk felépíteni a legegyszerűbb háromelemű mondatokat, majd átformáljuk azokat nyomatékosakká, tagadókká, kérdésekké és feleletekké. Újabb lépés előre a mondatok négyeleművé bővítése. Az így megalkotott mondatokban alany, állítmány, hely- és időhatározó, vagy egy határozó és tárgy szerepelhet. Nyilvánvaló, hogy ezekhez a szabályokhoz már a tanítás első szakaszában eljuthatunk, sikeres kommunikációs eszközökhöz juttatva tanítványainkat, segítséget nyújtva a helyes, szándékaiknak megfelelő mondatok létrehozásában. Ez a szakasz tekinthető a szórend elsajátításában a kezdő szintnek – olyan alapnak, melynek rögzítése után áttérhetünk a bonyolultabb, több elemet tartalmazó mondatok bemutatására.

Ekkor is vissza kell azonban nézni a csigalépcső alacsonyabb fokára: mindig az eredeti (első és második) szabályt vesszük figyelembe, ezekhez képest határozzuk meg az új elemek helyét.

Nyilvánvaló, hogy a modell csak akkor alkalmazható, ha megfelel a bonyolultabb szemantikájú és szerkezetű mondatok leírására is. Ennek igazi próbája lehet, ha megfigyeljük az ígékötős ígék különböző szórendi viselkedését. További vizsgálatot igényelnek az öt vagy több elemet tartalmazó kijelentő és kérdő, az egyéb modalitású, valamint az összetett mondatok is.

Amennyiben a kezdő szinten jól végeztük munkánkat, hivatkozhatunk a már elsajátított ismeretekre. Kiegészítve – de nem megváltoztatva – az eredeti szabályrendszert, segíthetünk diákjainknak, hogy könnyebben eligazodjanak a magyar nyelv lehetséges szórendi variációinak rengetegében.

IRODALOM

- BÁRDOS Jenő (1988): *Nyelvoktatás: múlt és jelen*. Magvető Kiadó, Budapest
- BRASSAI Sámuel (1860): *A magyar mondat*. Magyar Akadémiai Értesítő
- É. KISS Katalin (1980): Egy magyar transzformációs generatív szintaxis néhány alapvető transzformációs szabálya. *Nytud. Ért.* 104. 507-515.
- É. KISS Katalin (1983): A magyar mondat szerkezet generatív leírása. *Nytud. Ért.* 116.
- É. KISS Katalin (1993): A magyar mondat szerkezet típusairól. *MNy.* 89: 163-172.
- É. KISS Katalin – KIEFER Ferenc – SIPTÁR Péter (1998): *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest
- KOVÁCSI Mária (1994): *Itt magyarul beszélnek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- NAUMENKO-PAPP Ágnes (1987): A magyar szórend jó rendező elveiről. *Nyr.* 111: 433-443.